

תוכן העניינים

רשימות הקיצורים

11

19 פרק א: החוג הדבטרונומי, גבולות זמנו ויכולו הספרותי

העדויות על הריפורמה הפולחנית של יאשיהו 23 • הריפורמה הפולחנית של יאשיהו: מהלכה וזיקתה לס"ד 32 • ס"ד והחוג הדבטרונומי 40 • גבול הזמן התחתון לפעולת החוג הדבטרונומי 46 • הרכבן של שלוש הפרשיות הראשונות של ס"ד 51 • הפרשה הרביעית של ס"ד: צורתה הכללית ואותות האיסוף 62 • המחצית השנייה של הפרשה הרביעית: השיירים והעוללות 68 • הנאום שבפרקים כט–ל, רקעו הטקסי וספר התורה הזה' 80 • אזהרת 'לא תוסיפו ולא תגרעו', מחיר הראשונות וחזתם הברית 86

94 פרק ב: מושג הברית וגרעין הקאנוניזציה שביסוד תפיסתו של ס"ד

דרי-הצדדיות והנוכחות האלוהית המגדירות את הברית 99 • העדאת תנאי ההתקשרות בטקס הברית 113 • השימוש בכינוי 'ברית' ומי הוא 'בעל הברית' 118 • השבועה והאָלָה וזיקתן אל הברית 124 • הבריתות ההיסטוריות העיליות והטקס שביסודן 128 • איחויי בריתות ותוצאותיהם וגינוני לוואי בטקס הברית 136 • רושמי טקס הברית בפרשיות ס"ד 146 • הברית בחורב והברית בארץ מואב 154 • גרעין הקאנוניזציה שנטמן בתפיסתו של ס"ד 170 • עוד על גרעין הקאנוניזציה בתפיסתו של ס"ד 178

תוכן העניינים

185 פרק ג: החיבור הדבטרונומיסטי: מקורותיו וזמנו

- החיבור הדבטרונומיסטי והפרשה הדבטרונומית הראשונה 191
- מקורותיו של החיבור הדבטרונומיסטי וזיקתם למקורות התורה 206
- החיבור הדבטרונומיסטי וספרי דברי הימים למלכי יהודה ולמלכי ישראל 220 • זמן עשייתו של החיבור הדבטרונומיסטי ומקום עשייתו
- 230 • העריכה הדבטרונומיסטית והעדויות על הירידה למצרים 237
- העריכה הדבטרונומיסטית של נבואות ירמיהו: מקומה וזמנה 243

253 פרק ד: החיבור הדבטרונומיסטי כשלב ראשון של איסוף קאנוני

- הטענות לשתי עריכות דבטרונומיסטיות — ושובריהן 256 • עוד טענות לשתי עריכות דבטרונומיסטיות — ושובריהן 264 • מטרתו של החיבור הדבטרונומיסטי — מהי? 274 • מטרתיו של החיבור הדבטרונומיסטי 283 • החיבור הדבטרונומיסטי כאיסוף קאנוני ראשון וההפרדה בין תורה לספרים שלאחריה 290

301

מפתחות

מפתח עניינים ואישים 303 • מפתח מקורות 322

הקדמה

בחלק א של מחקר זה, החלק שכותרתו 'אקדמות להסברת הקאנוניזציה של המקרא כהליך היסטורי', השתדלתי להראות (כפי שאני מציין בקצרה גם בראש פרק א של חלק זה) שרובם המכריע של ספרי המקרא, בהיותם ספרי איסוף, קיבלו מעמד קאנוני משעה שנתחברו, כלומר, משעה שאוספו מרכיביהם והושמו במסגרות כוללות (לפי המשמע העברי המדויק של הפועל 'חָבַר' — לא בהוראה של 'יצירה', authorship, שניתנה לפועל זה בעברית של ימי הביניים). יתר על כן, לשם כך אף באו ספרים אלה לעולם: על מנת שיהיו במעמד קאנוני. משמע שלפי תפיסתי, הקניית מעמד קאנוני לכל אחד מספרי האיסוף ועצם 'חיבורו', כלומר, הרכבתו, של כל ספר כיחידה אינטגרטיבית, מאורע אחד הם. מכאן, שכדי לתאר את תהליך הקאנוניזציה של המקרא בהתגלמותו ההיסטורית, והוא הנושא שחלק זה של המחקר מיוחד לו, אין לנו אלא להסביר את חיבורם של הספרים בזה אחר זה. אלא שכשבאתי להסביר את חיבורם של הספרים, נתרחב הדיון ונתעצם ופרץ גבולות. לא יכולתי לפטור את עצמי מן ההכרח להסביר כיצד נתחברו ספרי האיסוף, משום שלפי שיטתי קיבלו הללו את צורתם לא על-ידי הוספות מידי עורכים (כהסבר הנקוט במחקר הביקורתי זה זמן רב), אלא היפוך הדברים — על-ידי איסוף מה ששרד (בפועל או לפי ההנחה) מדברי האישים, או מן הסוגות הספרותיות המיוחדות, שהספרים הקאנוניים נקראו על שמם. בדיוק משום כך קיבלו ספרי האיסוף מעמד קאנוני משעת חיבורם.

הואיל והדיון נתרחב וגבר החלטתי לחלק את חלק ב לכמה חלקים ואת אלה העדפתי למנות ברצף, בספירה ישירה ובלתי-אמצעית, לאחר חלק א. החלק שכותרתו היא 'הקאנוניזציה של המקרא בהתגלמותה ההיסטורית' התפרק אפוא לחלקים. החלק הניתן בזה לפני הקורא הוא, בספירה רצופה,

ב (התורה הדבטרונומית והחיבור הדבטרונומיסטי). החלק שלאחר זה יהיה ג (ספרי הנביאים וחיבורם בשתי תנופות של איסוף). הדיון שלאחר מכן יעסוק בצירוף מקורות התורה האחרים (ס"י, ס"א וס"ב) למקור הדבטרונומי, היינו לס"ד, שבכך הגיעה התורה למלוא היקפה. וכן יעסוק הדיון באיסופם וגיבושם של רוב ספרי הכתובים, שבכך הגיע תהליך הקאנוניזציה לסופו. שינויי הצורה באסופה המקראית עד מוצאי ימי הביניים יהיו נידונים בחלק האחרון, כפי שתוכנן מראש.

כל הנידון בחלק זה ובבאים אחריו שונה מן הדיון בחלק א, שהיה בין-תחומי באופיו ונגע בהיבטים שונים של מדעי היהדות ואף של חקר הנצרות. כאן יהא הדיון ממוקד בחטיבות ספרות מוגדרות, בהסברת הרכבן, איסופן ומקומן בתהליך הקאנוניזציה של המקרא. אבל הבירורים בחלק זה ובבאים אחריו המשך ישיר הם להפרזות שהגעתי אליהן בחלק א, ומוטב לעקוב אחריהם במחובר אל מה שהגעתי אליו בחלק הקודם. הבעיות הנידונות בחלק זה הן במוקד החקירה המדעית. חובה מוחלטת חשתי — ורצוי שכן יחוש גם הקורא — לבחון את הבעיות הללו בזהירות יתירה, בהקפדה ובדיוק. ומה גם שתפיסתי בכמה עניינים מרכזיים (כגון האופי הקולקטיבי של מקורות התורה, הרכבו של החיבור הדבטרונומיסטי) אינה בדיוק לפי השיגרה המקצועית, ובכמה מקומות קיימים בניסוח שלי שינויים לעומת המקובל (המרחק בין האבסורדי לבין הנכון והמשכנע הוא לפעמים גדול למדי ולפעמים הוא פחות מכשעורה). חובת הבחינה הזהירה והקפדנית העמידתני בפני הצורך להיכנס בעבי הקורה של בעיות מסוימות ולהתעסק לפעמים, במיוחד בחלק זה הניתן לפני הקורא, במה שלכאורה יכול להיראות כפרטים של מה-בכך (כגון הכרעה בשאלת השייכות של כמה פסוקים, ואפילו של פסוק בודד, לאחד מן המקורות). דברים שכאלה יכולים להיחשב כזוטות, אבל לפעמים יש להם חשיבות להבנה נכונה של מהלכים גדולים ולהחלטה נכונה בעניינים כוללניים. חובת הבחינה הזהירה והקפדנית כפתה עלי גם את הצורך להקדיש בחלק זה עיון מדוקדק לבעיות שהן הקדמיות במהותן, או צדדיות לכאורה, אבל הבהרתן המלאה היא תנאי להסברת העניין שבמרכז המחקר. היה עלי, למשל, ליחד דיון מפורט להבהרת מושג הברית ורקעו הטקסי, וכל כך כדי להראות שכל תוכנו של ס"ד נשען על ברית שכרת משה בין ה' לישראל 'בעבר הירדן, בארץ מואב' ומן

הברית הזאת שואבים מחבריו של מקור זה את סמכותם המופלגת. כיוצא בזה, קודם שניתן לי לקבוע את זמן עשייתו של החיבור הדבטרונומיסטי, מקום עשייתו ומטרותיו, היה עלי להוכיח שאין בחיבור זה יותר מעריכה אחת, לא שתיים וכל שכן לא שלוש, כדעת חוקרים מסוימים.

בבדיקת הפתרונות השונים שהוצעו במחקר, לא תמיד ולא בהכרח ראיתי להעדיף את החדש על הישן. יש פירסומים שמקרוב באו ועיקרם רעיונות סרק, או היגררות אחרי אופנה שלא תארך זמן רב, ויש (גם זה לא בהכרח) פירסומים ישנים שלא התיישנו והצעותיהם עדיין ראויות לתשומת לב. במקום שראיתי שהצדק עם חוקרים קודמים לא היססתי לקבל את דעתם, אף-על-פי שלא התמידה במחקר. כך, למשל, הכרתי המלאה היא שצדקו החוקרים שמלפני מרטין נות כשתפסו את מקורות התורה כנמשכים לתוך ספרי נביאים ראשונים — אלא שאמת זו מחייבת תיקון בהגדרה השגורה של טיב המקורות (ואת התיקון, הנראה לי בלתי נמנע, הצעתי בגוף הדיון). במקומות שנצרכתי לטעון נגד דעות מסוימות על מנת להפריכן, השתדלתי שלא לעשות הנחות, לא לעניין ולא לעצמי. כיוונתי את השגותי ישירות אל דברי החוקר הניצב כבר-פלוגתא בדרכי, והעמדתי את הוויכוח על מישור אחד, למרות מחיצות הלשון. ברור לי שבשל כך הוכרחתי לפעמים לקיים ויכוח עם דברים שאינם בהשגתו של הקורא עברית. ועם זה, הנני מקווה שלפחות מסרתי את הדעות שכנגד בדיוק מירבי, ככתבן אף שלא כלשונו. כך, למשל, היה עלי לבחון היטב את השקפת נות על החיבור הדבטרונומיסטי, שהשפעה מכרעת נודעה לה במחקר המודרני, וגם אנוס הייתי להשיג עליה מבחינות שונות. תקוותי היא שעל-כל-פנים ניתן לעמדותיו של נות ביטוי נכון בדברי.

ידיעה מוקדמת כלשהי של כמה מן העניינים שהדיון בחלק זה מתבסס עליהם עשויה להקל על המעיין. כזאת היא שיטת ההפרדה בין המקורות וכיצד היא מושגת. לא היה כאן המקום, וגם לא טעם, לייחד את הדיבור על הסברת השיטה, במיוחד משום שעיקרה נטוע בארבעת החומשים הראשונים (שבמקצת הם מחוץ לעניין הנדון בחלק זה של המחקר) וגם משום האופי ההתחלי של לימוד שיטה זו. ומכל מקום מסתבר שעל קורא בעל סברה לא יקשה לעקוב אחר קווי הטיעון, שלי ושל ההשקפות שאני חולק עליהן. בכמה מקומות נסמכתי על כמה מפירסומי האחרים ובמיוחד על ההכרות שהגעתי

הקדמה

אליהן בחקר מלאכת הסופר והספר בעת העתיקה. במקומות כאלה משולבות ההכרות, במובלע אם לא בהפניות מפורשות, בגוף הדיון והשיקולים המוצעים מושתתים עליהן.

אמר הרמב"ם בהקדמת שמונה פרקים: 'שמע האמת ממי שאמר'. ואמר ר' שם טוב פלקירא: 'ראוי לקבל האמת מכל אדם, אפילו שיהיה פחות ממנו, או מעם אחר... ואין ראוי להביט אל האומר אלא על המאמר' (ספר המעלות, ברלין תרנ"ד, עמ' 11-12). אלה דברים שכדאי לזכרם עם העיון בחלק זה של המחקר. ובספר התמר לאבו אפלא הסרקסטי (מהדורת ג' שלום, ירושלים תרפ"ז, עמ' 19) הוא אומר: 'האמת אמת אצל כל הנבראים'.

ירושלים, אדר ב' תשס"ג